МИЛАН БЈЕЛОГРЛИЋ

ЗАВРШНИ РОМАН ЦИКЛУСА „ДНЕВНИК О ОЦУ”

1.

Слободан Мандић својим књигама већ пет деценија траје у српској књижевности, уносећи у њу сопственим стваралачким поступком уобличен особени књижевни свет, аутентичан амбијент, живописне ликове.

Његов роман *Ex silentium* (Агора – Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, Нови Сад – Зрењанин 2024) завршна је, шеста књига романескног циклуса „Дневник о оцу”, у који су претходно улазили редом *Очев нови мандат*, *Панонски палимпсести*, *Дух приче и друга имена*, *Регина Панонија*, *Антиквар Господњи*. Све су објављене код истог издавача, запажене од критике и овенчане с пет књижевних награда: „Данко Поповић”, „Бескрајни плави круг”, „Исидора Секулић”, „Светозар Ћоровић” и „Бранко Ћопић”.

Може се рећи, „Дневник о оцу” стиже из тишине, са панонске периферије.

Обе одреднице налазе се на корицама завршне књиге. Указују одакле долази шеста књига; одакле и цео циклус, одакле је и аутор.

2.

Ex silentium закључује низ који се могао пратити како из књиге у књигу годинама нараста.

Аутор је шестом књигом одјавио тематско-мотивску линију отац, детињство, зрење, коју је у овом циклусу следио, и која га је годинама надахњивала. На крају књиге стоји како је ово романескно остварење настајало у Сарчи, дакле у банатском месту које је по ослобођењу 1945. преименовано нестало из стварности, и отада постоји само још у понеком сећању, и у Мандићевој прози;

овај писац се непрекидно јавља из једног митског места, из средишта свог литерарног света. Својим књижевним поступком он овде чињенице стварности онеобичава и лишавајући их баналности претвара у књижевну стварност, која се из књиге у књигу шири и надограђује откривајући нове контексте.

Непрестано преплићући аутобиографске и аутофикцијске детаље (њихово рашчитавање јесте занимљиво, и за онога ко аутора изблиза познаје можда изазовно да из те позиције осмотри однос стварносних и фикцијских факата; али увидеће притом да се све време заправо креће у простору литературе), приповедач напомиње како је иницијални тренутак настајања циклуса очево завештање. Наиме, отац главног лика, зашавши дубоко у старост, непрестано вапи: немојте ме заборавити, причајте о мени.

Доиста, потреба за приповедањем је у ову прозу уграђена као битна димензија постојања света о коме је реч.

3.

Од прве реченице у циклусу – „Биће да се почетак збио оног пролетњег дана када је дечак кога већ одавно нема отишао сам самцит на пашњак иза села", до оне последње у њему – „Сећај се, нека буде још једном, причај!", протекло је, дакле, девет година. Толико је било неопходно да „Дневник о оцу" као шестокњижје израсте из пишчеве трајне инспирације непотрошивим детињством, Панонијом и Херцеговином, својеврсним „духом приче" и литературом, али и распадом домовине. Његове књиге, у живој интеракцији, узајамно се допуњују: слике, призори, ситуације, у једној, постају предложак за другу; у циклусу у коме приповедач изграђује сопствену митологију израста једна Сарчијана, митска земља прича. Јесам Банаћанин по шточему, рећи ће приповедни субјект, али одрастао сам у мелодији херцеговачког говора, и у оном празавичају из прича и снова; и као што ме нема без Паноније, не би ме било ни без Херцеговине.

Коментари, додатак, постскриптум, речник, огранак, фусноте, цитати, напомене – све су то видови основног текста у коме равноправно функционишу.

Поједини мотиви се шире и расту из књиге у књигу, а ликови бивају обликовани у новој фази незавршивог процеса самореализације, током кога стичу способност за унутрашњи преображај. Слике и приче о судбини бивају допуњене новим детаљима или ухваћене из другог угла; као да никада није све казано и закључено, прича нема краја, из новог рукавца, уз употребу – како писац каже – фабуларног окидача прича се покреће као из хибернације и наставља новим током: текст се непрекидно увећава, задржавајући

ликове и атмосферу (од губитка завичаја, потом распада земље, до транзиције) као једну од мотивских линија. При томе, отац, моћни, неуморни усмени приповедач, даје једну врсту оквира; његов аманет сину, да га не заборави, да га се сећа и о њему прича, постаје спиритус мовенс ове прозе. Међутим, са својим ауторитарним карактером, отац се повремено промеће и у главни лик повести о одрастању свог потомка, приповедача друге феле, потпуно склоњеног у тишину писане речи; *Дневник* јесте о оцу, док о сину, као извршиоцу очеве воље, као да је тек узгред.

Ex silentium је објављење: разграђивање живота је обављено, изграђен је роман. Оно што је изграђено, каже приповедач, шест је књига у низу; оно што је разграђено, сада је у тим књигама.

Свака од њих сада се доима као један фрагмент обликованог света, све заједно творе наративни универзум.

4.

Сеобни усуд нашег народа у подлози је и ових Мандићевих књига, у којима се једним приповедним током прати живот херцеговачких колониста у банатској равници, који са завичајним пртљагом на леђима покушавају да се укорене у новом животу: снажна слика њиховог менталитетског претапања обележава ову прозу; њихов протагониста, отац приповедача, дат је у широком регистру, од комичног, па меланхоличног, до трагичног.

Но, ово је понајпре проза о одрастању и сазревању, при чему је дечачки доживљај света дат кроз искуство одраслог човека и озрачен меланхолијом. Другим речима, као централна тема овог дела може се читати остваривање аутентичне егзистенције, при чему се, на први поглед парадоксално, испоставља како је прича о одустајању од каријере и такозваног успеха уистину повест истинског спасења појединца, иако сваки лик који се у овој прози остварује као веродостојна егзистенција од окружења бива обележен као пуки маргиналац: заправо, основно питање за приповедача, јунака ове прозе, јесте како остати читав у свету који губи смисао. Повремено се намеће питање да ли је приповест коју пратимо повест нестајања или историја настајања, да ли је реч о пропадању или исцељењу; може ли једна иста прича истовремено да се чује, чита и прима на два различита начина, и можемо ли знати који је од њих прави; као да прича легитимно постоји на обадва. И шта је притом са протагонистом, оним ликом који аутентичну егзистенцију живи: да ли се он осећа као онај ко пропада, или се осећа исцељеним и спасеним? Могло би се рећи и да је заправо то оквирна тема коју писац доследно прати и развија у свих шест књига.

Дакако, поменута амбивалентност се не односи на аутентичну егзистенцију, чији протагониста несумњиво зна шта уистину живи, она се односи на интерпретацију и коментар приче о дотичној судбини.

5.

Захтев веродостојне егзистенције је да се живот не протрачи, да се судбина преузме у своје руке, што значи да пратимо причу о унутрашњем животу, о расту и зрењу, која се одвија кроз шест књига.

Господин Барок и приповедач њени су главни носиоци, а у њу се из споредних рукаваца прикључују и други ликови; читавом циклусу јесте оквир прича о томе како појединац налази себе, која окружењу делује као прича о неодговорном лику са маргине: средина не допушта примену другачијих мерила осим оних у њој устаљених. У том погледу индикативан је случај господина Барока; када је овом велепоседнику у једном часу одузет посед, он ће пред укућанима искрено одахнути: Хвала Богу, најзад ћу имати времена! Али нико неће разумети тај одговор искушењу, трен узимања судбине у своје руке, тај кликтај радости. Судећи по себи, околина му приписује ниске мотиве, глупост, несналажење, или се радује његовом паду. И приповедач, и господин Барок, као и свако казивање о аутентичној егзистенцији, заправо јесу, како би Мандић рекао, део приче о сударању безазлености са светом.

6.

Овај романескни низ је текст у коме се одвија непрестана размена између фикције и стварности. Писац и сам указује на то како балансира између аутобиографије и аутофикције, испитује њихово преплитање и прожимање, сав простор између њих, баш као што укршта и две врсте дневника, класичног и тајног, оног који се води само за себе. Биографија, аутобиографија и аутофикција – њихови токови чине да ова проза, великим делом, губи обележја фикције. Ни укидање банатске пруге – наведено у приповедачевом резимеу века – уместо које се гради бициклистичка стаза за Темишвар и Европу, ни апсурдна слика бициклисте који педала између њива кукуруза не одмичући из истог банатског пејзажа као да шлајфује у месту, не делују као фикција. Укидањем пруге колонисти се симболично одсецају од старог завичаја, заувек предати равници, а дечаци који журе да одрасту, попут приповедача својевремено, више немају куда да беже у свет; у *Дневнику о оцу* испричане су и неке од последњих прича, које више овде не могу да се догоде.

Одговор на питање колики је удео аутобиографског а колики пак аутофикцијског можда се налази у поглављу којим се завршавају и ова књига и циклус „Прича која се наставља". У њему аутор преузима глас од приповедача, уводећи нас у раван такозване стварне стварности, међу реалне, живе ликове, да би се одатле њом и повратио у аутофикцију, завршавајући књигу ускликом: „Сећај се, нека буде још једном, причај!" Сећање и друго читање јесу поновно успостављање догођеног и провера дубине доживљеног; роман као начин да се овлада животом.

Друго рођење је чудо, каже, веће него прво.

Но, приповедач наслућује да се оцу, и онима који су нас надахњивали, никада не можемо сасвим одужити. Уосталом, он казује како је постајао писац док је као дечак, након неуспелог бекства од куће, пред згранутим оцем измишљао причу о томе како су два дечака случајно залутала у пољу, да би се оправдао:

> И мој случај понавља: свако ће се више пута наћи пред Сфингом, када јој мора дати одговор; од тог одговора зависи, њиме почиње или се завршава, даљи ток живота. Мој први сусрет са тим чудовиштем десио се после пропалог бекства од куће, и тужног повратка: када је дечак од кога се непрекидно удаљујем посађен на столицу без наслона, да одговара вештаку званом отац. Тада се по први пут, и не знајући о чему је реч, прихватио превођења стварности у фикцију, упињући се да она буде толико уверљива да је истражитељ прихвати као истинску реалност, стварнију од оне која му се причињава. Истовремено је, из приповедања слаганог у одговор на унакрсно очево испитивање, почињало откривање сопственог живота као приче.

Потом је, много година доцније, испуњавајући очев аманет исписао низ књига, њему у спомен. Све у свему, свођење рачуна с оцем не испада нимало једноставно; испоставља се како приповедни субјекат управо уз очево посредовање разоткрива скривене димензије сопственог живота. Изгледа да је приповедач, који кроз цео циклус показује како је писање такође егзистенцијално искуство, ипак велики дужник свом ауторитарном родитељу, једном раблеовском лику који кипти од живота.

7.

„Дневник о оцу" је једна исповест непрестаног изграђивања себе; у првом лицу се оглашава више ликова, међутим у тексту се успоставља свест романа као најсвеобухватнија инстанца – она

што сабира тачке гледишта и медитативна средишта, који се из књиге у књигу преливају – која држи све фрагменте на окупу.

Свих шест романа су у форми исповести, а прича и приповедање су повремено такође њихова тема; уз аутопоетичке пасаже, прати се често судбина саме приче, која зависи од околности у које наратор запада, па остају двоумице: да ли је колониста одвезен мртав у Херцеговину да се у старом завичају преда земљи, или је само представљан покојником како би умакао претњама преступне године; да ли се биоскопџија одлучио на суицид зато што не може да преживи мртву драгу, или стога што му прети „ћебе-Јаша", лозинка *невесеча*, па туцање камена и печење креча на извесном месту осим света; да ли су отац и стриц, по задатку, бацили бомбу на двоје који се у јами скривају, или су се о наредбу оглушили: прича се у ходу кроји према хоризонту очекивања аудиторијума, који наратор покушава да погоди – и док тече казивање о догађају, пред нама се истовремено развија слика два слоја времена, како оног о коме се приповеда, тако и садашњег у коме се казује, слуша, или чита и даје коментар.

У настојању да маркира пресудне доживљаје и судбинске поступке ликова, и обухвати што више од неисцрпних потенцијала живота, писац хвата златне животне тренутке и гради интимни ментални свет својих ликова. Животни и уверљиви ликови, слике и ситуације, лирска евокација прошлости, раскошан језик, суптилан хумор, све препознатљиве одлике Мандићевог рукописа на најбољи начин обележиле су, како је критика већ запазила, модерно компоноване и значењски сложене романе овог циклуса, саге о нестајању читавог једног света.